Олександр ВОВК

НАЗВА "ХОЛОДНИЙ ЯР" У КРИПТОНІМАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 40-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Назва черкаського лісового урочища Холодний Яр та пов'язані з ним події – це славна сторінка української історії, що періодично відкривалася впродовж останніх століть. Записані на ній події передають сутність збройної боротьби українців за свободу і незалежність. Яскравим розділом цієї боротьби, окрім героїчних періодів Гайдамаччини та Коліївщини були національно-визвольні змагання 20-х років XX століття. Пам'ять про них вилилася в різноманітні нариси та видання літератури мемуарного характеру. Одним із таких широковідомих видань, що побачило світ 1937 року, був автобіографічний роман Юрія Горліс-Горського (справжнє прізвище Городянин-Лісовський) "Холодний Яр"[1].

Після поразки українських визвольних змагань твори про збройну боротьбу проти загарбників мали значний вплив на формування національно-патріотичної свідомості населення Західної України, що перебувала під польським протекторатом. "Легендарний" твір Горліс-Горського після появи у Львові відразу завоював широке коло читачів. Його читали робітники і селяни, ним захоплювались інтелігенти і революційна українська молодь. Для більшої популяризації твору в читальнях товариства "Просвіта" навіть проводили колективні вечірні читання[2]. Жорстка правда про повстанську боротьбу в легендарному козацько-гайдамацькому Холодному Яру захоплювала читачів, виховувала в них любов і пошану до великого змагу українського селянства за свою волю. Популяризація у творі новітньої гайдамаччини стала особливо актуальною за правління в Польщі Йозефа Пілсудського та його послідовників.

Плекання серед української громадськості військових традицій, розвиток у загальноєвропейському річищі нових націоналістичних ідей та постійне протистояння великодержавній шовіністичній польській політиці спричинились у період між Першою і Другою світовими війнами до створення в Західній Україні та на еміграції різних організацій патріотично-націоналістичного спрямування. Серед них слід передовсім

---

[1] *Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Львів: Т-во ім. Шевченка, 1937.*

[2] *Федорів Р. Про документ часу й таємного автора "Холодного Яру" // Ю. Горліс-Горський. Холодний Яр. – Львів: Червона калина, 1992. – С. 6.*

виділити Українську військову організацію (УВО) та її спадкоємницю Організацію українських націоналістів (ОУН).

Події Другої світової війни та її перебіг де в чому були аналогічні до подій попередньої світової війни та революції в Україні. Зокрема, простежуються найбільші у ХХ столітті зміни геополітичної карти Європи з дальшими змінами доль багатьох народів, а також невдалі спроби відродити українську державність з подальшою збройною боротьбою за неї. Втіленням українських державотворчих ідей під час та після світової війни стала діяльність організацій національно-визвольного руху – Української Головної Визвольної Ради (УГВР), ОУН та Української Повстанської Армії (УПА), з яких дві останні несли тягар безпосередньої збройної боротьби за державність.

Учасники національно-визвольного руху 40-х років, незважаючи на сучасніше озброєння і нові методи ведення війни, багато перейняли від повстанців 20-х років. Зокрема це стосується і борців Холодного Яру разом з його історичною назвою. Не заглиблюючись у специфіку діяльності партизанки та підпілля, у цій розвідці звертаємо увагу на використання назви "Холодний Яр", а також похідної від неї – "холодноярці", в криптонімах (закодованих назвах) формувань та підрозділів визвольного руху.

У різних місцевостях Правобережної України і прилеглих територій за неоднорідністю створення партизанських підрозділів та підпільної мережі (збройного запілля) простежуються схожі моменти щодо надання назв. У випадку назви "Холодний Яр" цікавою є обставина її використання в основних регіонах діяльності національно-визвольного руху та всіх крайових командувань повстанської армії.

На території Північно-Західних українських земель (Волинь і Полісся), де діяла УПА-Північ, назва "Холодний Яр" трапляється у звітах 7-ї сотні 1-го куреня загону ім. Івана Богуна. Названа сотня під командуванням "Богуна" ("Батька")* діяла у Володимир-Волинському районі Волинської області. В одному зі звітів зазначалося, що сотня була сформована у вересні 1943 року і переведена на терен свого базування під кодовою назвою "Холодний Яр"[3]. Згідно зі звітом від 22 вересня 1943 року, в цій місцевості було збудовано фортифікаційні ("бойові") укріплення[4]. Підсумовуючи наведену інформацію і свідчення з різноманітних виявлених документів, можна ствердно говорити про вживання назви "Холодний Яр" стосовно військового укріпленого табору сотні "Богуна", яка протягом вересня–грудня 1943 року боролася з німецькими та польськими військово-поліційними формуваннями на Володимир-Волинщині.

---

* *Надалі криптоніми та псевдоніми організацій та членів національно-визвольного руху подано в лапках.*

[3] *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 6.*

[4] *Там само.*

На території Південно-Східних українських земель (південна Волинь, Поділля, Придніпров'я), де діяла УПА-Південь найбільше повстанське з'єднання називалося "Холодний Яр". Створене навесні 1944 року на основі формувань діючого на Поділлі від осені 1943 року з'єднання "Кодак", воно складалося з декількох куренів загальною чисельністю близько двох тисяч вояків. Командиром з'єднання був майор "Ясен" (М. Свистун), шефом військового штабу – поручник "Компанієць" (Є. Басюк). В оперативному плані з'єднання мало діяти в межах генеральної військової округи, між річками Збруч і Дніпро. Один з куренів з'єднання під командуванням "Панька" мав базуватися в районі Холодного Яру на Черкащині[5].

У другій половині квітня 1944 року в наслідок масштабної акції військ НКВД та фронтових частин Червоної армії з'єднання "Холодний Яр" разом із формуваннями південної групи УПА-Північ "Богун" у крем'янецьких лісах південної Волині потрапило в оточення. 24 квітня 1944 року в районі села Гурби (Горби) відбулася найбільша за всю історію Української Повстанської Армії фронтова битва. У цій битві партизанські курені з'єднання "Холодний Яр" протягом дня стримували наступ регулярних частин військ НКВД за підтримки танків, артилерії та авіації. З обох боків у битві брало участь по декілька тисяч вояків. Завдяки винахідливості повстанського командування відділам УПА чисельністю понад 2 тис. осіб у ніч на 25 квітня 1944 року вдалося вирватися з кільця оточення і форсованим більш як 70-кілометровим маршем по відкритій місцевості запілля радянського 1-го Українського фронту вийти на оперативний простір Рівненського Полісся.

Загалом протягом 1944–1946 років різними відділами з'єднання "Холодний Яр" було здійснено велику кількість рейдів на території Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької та Київської областей. Рейди мали головно військово-пропагандивний характер, їх проводили з метою підняти національну самосвідомість місцевого населення та організувати збройний спротив сталінському тоталітарному режимові.

На західноукраїнських землях (Галичина та прилеглі регіони), де діяла УПА-Захід, розглядувана назва трапляється в криптонімах назв декількох сотень, куреня УПА та надрайону підпільної структури національно-визвольного руху.

5 липня 1944 року в Жовківському районі Львівської області (територія військової округи "Башта") було сформовано сотню УПА під криптонімом "Холодноярці". На її основі згодом формують сотні "Холодноярці-1", "Холодноярці-2" і "Холодноярці-3". У серпні 1944 року

---

[5] *Архів Управління Служби Безпеки України у Рівненській області. Судова справа Басюка Є. М. – Арк. 31.*

з цих підрозділів формується курінь "Холодноярців"[6] чисельністю 425 повстанців під командою "Града" (О. Маговського). Регіоном діяльності куреня стали райони військової округи "Буг".

Серед документально зафіксованих військових операцій підрозділів куреня "Холодноярців" можна виділити вдало відбиту 7 жовтня 1944 року сотнею "Холодноярці-2" атаку на село Богданівку (Золочівська округа) кількісно більшого підрозділу військ НКВД. Ворог, використовуючи танкетку і військовий літак, не зміг збити повстанців з лінії оборони навколо села та прорватися в нього. У підсумку повстанці мали бойові втрати: двоє вбитих і один поранений, ворожі втрати склали понад 20 осіб убитими і пораненими[7].

Окрім Львівщини, сотня з тотожною назвою "Холодноярці" також діяла від 1944 року у складі 17-го Бережанського тактичного відтинка на Тернопільщині (територія військової округи "Лисоня"). Відомо, що у 1945–1946 роках нею, зокрема, командував сотенний "Овоч" (П. Рак)[8].

Як криптонім надрайону в структурі національно-визвольного руху розглядувана назва трапляється на етнічних українських землях, які за радянсько-польськими угодами відійшли до Польщі, на так званому Закерзонні. Навесні 1945 року на цих землях після реорганізації структур ОУН і УПА було створено Закерзонський край та військову округу УПА "Сян". За організаційним поділом край складався з менших підпільно-територіальних одиниць, зокрема з округ та надрайонів. Один із надрайонів отримав назву "Холодний Яр". Надрайон охоплював своєю діяльністю польський повіт із центром у місті Перемишлі. На території надрайону діяла підпільна мережа (сітка) з декількох сотень членів ОУН та воював Перемишльський курінь УПА в складі чотирьох бойових сотень. Зазначена підпільно-повстанча структура Перемишльського надрайону "Холодний Яр" діяла до середини 1947 року, поки не була ліквідована в ході військової операції Війська Польського під кодовою назвою "Вісла"[9].

Підсумовуючи викладену інформацію, можна констатувати, що назва "Холодний Яр" та похідна від неї назва "холодноярці" були поширені в криптонімах формацій національно-визвольного руху в середині 40-х років XX століття. Діяльність перелічених структур документально зафіксована у трьох основних регіонах, охоплених національно-визвольним рухом та всіх крайових командувань повстанської армії. Тож, ці факти є чудовим прикладом тяглості традицій національно-визвольної боротьби.

---

[6] Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник II. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 163-164.

[7] ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 22.

[8] Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник II. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 177, 188.

[9] Більш детально див.: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти (Документи) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2002. – Т. 34.